

Том присвячено О. І. Левицькому (1848—1922), філологу, історику і письменнику, академіку ВУАН з 1919 р., людині дуже широких наукових інтересів. Проте можна здогадуватись, що присвята його пам'яті саме цього тому «Історії української літератури» мала вшанувати покійного вченого як архівіста: протягом майже сорока років був він секретарем Київської археографічної комісії, і багато які з тих архівних документів, публікації котрих використовує тут М. С. Грушевський, пройшли у свій час через його руки.

Вступ

Висловлені тут попередні уваги цікаві для нас насамперед новачіями методологічними. Саме на них покладає надію дослідник, зважаючись в умовах надзвичайної бідності збереженого часом літературного матеріалу на реконструкцію літературного процесу в Україні кінця XIV—XV ст. З одного боку, ця реконструкція має спиратися на пам'ятки фольклору, котрий, на думку М. С. Грушевського, зберіг і в XIX—XX ст. певні відгомони духовного життя «темної» доби, з іншого — на «аналогії життя і письменства сусідніх народів», при цьому використовуються і суто компаративний, і типологічний підходи до допоміжного іноземного матеріалу.

«Чималу віртуозність», виявлену тут «лідером українського буржуазного націоналізму М. Грушевським», змушений був визнати навіть визнаний лідер українського радянського літературознавства академік О. І. Білецький. Загальна оцінка коментованого тому у нього така: «Утворюється широка, але цілком побудована на гіпотезах картина, історичну достовірність якої ствердити дуже важко. Історія літератури переходить в історію культури, що створюється не лише на українському, а й взагалі на східнослов'янському матеріалі»: *Білецький О. І. Сучасний стан і проблеми вивчення давньої української літератури*//Матеріали... Т. 1. С. 49.

Не можна погодитися з такою характеристикою і передусім з твердженням, що загальна «картина» у М. С. Грушевського «цілком побудована на гіпотезах». Читач міг пересвідчитись, що згадану реконструкцію, окрім справді гіпотетичних побудовань, створено й на великому вітчизняному матеріалі — або введеному до наукового обігу самим автором, або наново, оригінально інтерпретованому. Наступні зауваження О. І. Білецького стосуються тих особливостей реконструкції, котрі, на нашу думку, треба оцінити позитивно. Насправді у томі йдеться не про «історію культури» взагалі, чим історик на цей раз не займається, а про вивчення певної синтетичної словесної культури середньовіччя, де явища словесної творчості — усної й писемної, сакральної і світської, художньої й ділової — розглядаються в комплексі, але так, що специфіка їхня не затушовується. Нагадаємо, що середньовічні літератури взагалі синкретичні, а метод їх вивчення має відбивати цю їхню специфіку. Далі, те, що отримане ціле створюється «не лише

на українському, а й взагалі на східнослов'янському матеріалі», є, знов-таки, свідомим і добре вираженим прийомом автора, котрий своєрідно «обертає» прийом, котрий, починаючи з О. М. Пипіна, використовують історики давньої російської літератури, звертаючись до явищ літератур української та білоруської.

Водночас фахівцям відомо, що в умовах рукописної традиції XVI—XVIII ст., яка зберегла нам тексти «темної» епохи, розрізнити ознаки національної специфіки, зокрема мовні, дуже важко, а іноді й неможливо. Проте М. С. Грушевський завжди намагається це зробити, а водночас, як побачимо, різко виступає проти квазіпатріотичних зазіхань на чуже надбання.

Можна, очевидно, визнати, що О. І. Білецький має рацію, звертаючи увагу на те, що в цьому томі «стрункого викладу нема: за фактичними деталями, за полемічними екскурсами, за гіпотезами, не завжди переконливими, губляться головні лінії історичного процесу. Мозаїчній картині не вистачає композиційної єдності». Можна погодитися і з думкою про певну примитивність «соціологічного методу» М. С. Грушевського (там само): Проте ці особливості коментованого тому (до всієї праці їх віднести не можна) відбивають неповторну індивідуальність автора, розкривають живий хід його думки, його ставлення до попередників і сучасників, своєрідність естетичного сприйняття ним давніх пам'яток і відбитого в них буття предків. І з цими «недоліками» (а може завдяки й їм також) «Історії української літератури» М. С. Грушевського судилося довге життя — чого аж ніяк не можна сказати про «струнки» за викладом, з композиційною єдністю, з чіткими «головними лініями історичного розвитку», стилістично залізані — при тому при всьому безнадійно нудні й компліятивні «Історії української літератури», що створювалися Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка.

Повертаючись до реконструкції літературного процесу кінця XIV—XV ст., запропонованій у коментованому томі, відзначимо, що її, з одного боку, сміливість, а з другого — підкреслено *теоретичний*, концепційний характер можна оцінити належним чином лише на тлі загальної методологічної ситуації в тодішньому світовому літературознавстві. Панував безкритичний емпіризм. Засновник найавторитетнішої тоді в наших краях «філологічної школи» В. М. Перетц переконував своїх українських і російських учнів, що епоха збирання фактів довго ще триватиме, час побудови нових теорій прийде не скоро... У певному теоретичному «міжсезонні» биввала тоді й західна медієвістика, і лише через десятиріччя з'явилися новаторські праці Е. Ауербаха і Е. Панофського, Е. Р. Курціуса і Д. Чижевського, а в Росії М. М. Бахтіна.

І останнє. Скільки і перед працею М. С. Грушевського, і після неї з'являлося розвідок, «цілком побудованих на гіпотезах!» А чи багато зможемо ми пригадати авторів таких праць, що не лише скаржилися б самі на недостатню кількість і якість матеріалу, але й спеціально підкреслювали б гіпотетичність, непевність своїх побудовань? М. С. Грушевський чергового разу показує нам приклад бездоганної наукової етики.

Середньоболгарські впливи. Відродження містики та її можливі відбиття на Україні

Наведена на початку розділу трактовка О. І. Соболевським явища, котре тепер називають «другим південнослов'янським впливом», є класичною і тривалий час була загальноприйнятною. Проте на початку 60-х років Д. С. Лихачов почав перегляд усього комплексу відповідних явищ, побачивши в них прояви Передвідродження — загальнокультурного, насамперед літературного руху, що охопив у XIV—XV ст. усі православні країни. Див.: *Лихачев Д. С. Развитие русской литературы X—XVII веков: Эпохи и стили*. Л., 1973. С. 75—126. Тут і велика література питання, до якоїго нам ще доведеться повернутися.